

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๒๒

งานที่มีวันสิ้นสุด

พระครั้งพุทธกาลท่านต้องการความสงบสัจ ถือความสัจเป็นพื้นฐานหรือเป็นเวทีของการทำงานได้แก่จิตตภาวนา ท่านถือการภาวนาเป็นการเป็นงาน ผากชีวิตจิตใจไว้กับการงานคือจิตตภาวนาจริง ๆ เราจะเห็นได้ว่าผิดกันขนาดไหนศาสนากับผู้นับถือศาสนาทุกวันนี้ ไม่ว่าจะพระหรือฆราวาส ไม่ว่าจะท่านหรือเรากับครั้งพุทธกาล เราเอาหลักเดิมของท่านที่มีร่องรอยไว้ตามตำรับตำรานั้นมาเทียบเคียง เราจะเห็นได้ว่าไกลกันมากทีเดียว จะเรียกว่าเป็นคนละโลกไปเลยก็ได้ พระองค์บรมกิติ สวากอบรมกัณกิติ สอนให้แต่เดินจงกรมนั่งสมาธิภาวนา บอกแต่สถานที่เหมาะสม บอกแต่อุบายวิธีที่จะแก้กิเลสตัณหาอาสวะ เป็นอยู่เช่นนั้นโดยถ่ายเดียว

ดังที่เคยพูดเสมอว่า ธรรมที่ท่านกล่าวกันเป็นพื้นแห่งการสนทนากันนั้นมีสัลเลข ธรรมเป็นสำคัญ สัลเลข ก็แปลว่าชักฟอก ชัดเกล้าชักฟอกกิเลส คำพูดก็ให้เป็นการชักฟอก กิริยาแสดงออกมาก็ให้เป็นการชักฟอกกิเลส จิตคิดออกมาก็ให้เป็นการชักฟอกกิเลส จึงสมชื่อสมนามของผู้มาชำระชักฟอกกิเลสออกจากใจ ไม่ใช่ผู้มาสั่งสม แต่เวลานี้มีแต่กิริยาเข้าไปบวช คำว่าบวชนี้ได้พื้นเพมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล การบวชก็คือการไปสละกิเลส ไปตัดกิเลสตัณหาอาสวะ บทเวลากระทำไม่ทำอย่างนั้นเป็นการสั่งสมกิเลส กลับตรงกันข้ามกับหลักธรรมหลักวินัย

เพราะฉะนั้นผู้ปฏิบัติจึงควรคำนึงถึงร่องรอยที่ท่านแสดงไว้ในตำรับตำรา เอามาเป็นหลักเป็นเกณฑ์ นั้นแหละเป็นหลักแท้ เป็นอุบายวิธีที่ท่านได้ดำเนินมาแล้วทุกอย่าง ได้ผลเป็นที่พอใจ จึงได้วางร่องรอยเอาไว้ให้ผู้ต้องการชำระสะสางกิเลส ได้ดำเนินตามวิธีการของท่านที่ได้ผลมาแล้วอย่างไร และได้วางร่องรอยเอาไว้ ไม่อย่างนั้นเราจะไม่เห็นชากเห็นร่องรอยเลยนะ จะมีแต่ตัวหนังสืออยู่ในคัมภีร์ว่ามรรคผลนิพพาน อ่านก็อ่านกันไปอย่างนั้น เรียนก็เรียนกันไปอย่างนั้น เรียนเอาชื่อเอาเสียง เรียนสั่งสมกิเลสไปเสีย การเรียนก็เรียนเพื่อสั่งสมกิเลส ภาคปฏิบัติไม่ทราบปฏิบัติยังงี้ ไม่ปรากฏเสียแล้ว การปฏิบัติก็ไม่พ้นที่จะแฝงไปกับการสั่งสมกิเลสไปในตัวอีกด้วย จึงผิดพระประสงค์ของพระพุทธเจ้าและความมุ่งหมายของศาสนธรรม จงพากันคิดให้ดีนักปฏิบัติเรา

มาประพฤติปฏิบัติ อย่าคอยเอาแต่ความคิดความรู้ความเห็นจากการได้ยินได้ฟังของครูบาอาจารย์เท่านั้น ไม่พอกับความต้องการ เพราะครูบาอาจารย์สอน-สอนให้ฉลาด ทำอย่างไรถึงจะฉลาด ต้องเป็นนักคิดนักค้นคว้านักพิจารณาจดจ่อด้วยความมี

สติในทุกสิ่งทุกอย่าง ที่เข้ามาสัมผัสสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับทางตาหูจมูกลิ้นกายใจของตน ไม่เช่นนั้นจะหาความฉลาดไม่ได้ ถ้าสติปัญญาไม่กระดิกตัวเลยหาความฉลาดไม่ได้จนกระทั่งวันตาย พระพุทธเจ้าพระสาวกทั้งหลายท่านฉลาดด้วยสติปัญญาศรัทธาความเพียร ไม่ได้ฉลาดด้วยการอยู่เฉย ๆ

เดินจงกรมก็แบบคนลึนทำ จิตลอยสติไม่มีตามรักษาเลย เดินสักเท่าไรก็ไม่ผิตอะไรกับเขาเดินไปตามถนนหนทาง สิ่งที่ผิตกันก็คือสติกับปัญญา เครื่องรื้อฟื้นจิตใจที่ลุ่มจมอยู่ด้วยอำนาจแห่งการกดขี่บังคับของกิเลส ให้ขึ้นมาสู่ความเป็นอิสระภาพ ก็ด้วยสติกับปัญญา คำว่าศรัทธาความเพียร คือ เชื่อมต่อมรรคต่อผล เชื่อมต่อการทำนี่ว่าเป็นไปตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้าต้องหลุดพ้นโดยลำดับ ความเพียรจึงต้องหนุนเสมอหนุนให้พยายามอยู่เรื่อย ๆ หนุนให้ตั้งสติ หนุนให้คิดด้วยปัญญา หนุนให้เข้มข้นในการชำระกิเลส ไม่ให้จิตใจให้จางในเรื่องความมีสติ ในเรื่องความคิดความไตร่ตรอง จึงเรียกว่าความเพียร เพียรอยู่ที่จิตนะ หลักใหญ่อยู่ที่จิต

กายเหล่านี้เป็นแต่เพียงอาการ เดินไปเดินมาถ้าไม่มีสติก็ไม่ผิตอะไรกับเขาเดินเล่น เขาเดินเล่นเขาไม่มีเจตนาประกอบความเพียร ยังไม่เลยยิ่งกว่าเราที่เดินคิดว่าตนเดินจงกรมนั่งสมาธิแต่หาสติไม่ได้ คนนี้เร็วกว่านั้น เร็วกว่าเขาเดินธรรมดา เพราะฉะนั้นเราอย่าให้เป็นอย่างนั้น

คิดอ่านไตร่ตรองเรื่องอรรถเรื่องธรรมต้นลึกหยาบละเอียด ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในตำรับตำรา เป็นคติเครื่องเตือนใจได้ดีทุกแง่ทุกมุม ถ้าเราใช้สติใช้ปัญญาพิจารณาตามนั้น ธรรมะทั้งหลายในตำราจะมีคุณค่าไปโดยลำดับ แต่นี้ไม่ได้ใช้อย่างนั้นก็เหมือนกับนกขุนทอง แก้วเจ้าขา ๆ แต่เวลาเอาแก้วไปให้ดูไม่รู้ว่าเป็นแก้วคืออะไร นอกจากผลไม้เท่านั้นจึงจะรู้นกขุนทอง

นี่เรื่องกิเลสค้นหาใจคว้ามับ ๆ เรื่องของกิเลสค้นหาใจจิตใจพัวพันติดตื้อไม่มีวันอิมพอ ถ้าอะไรเป็นอรรถเป็นธรรมซึ่งเปรียบเหมือนแก้วเจ้าขา ๆ มันไม่อยากจะเล่นด้วย ความเพียรก็อ่อน ขาอ่อน เดินจงกรมก็เข้าอ่อน นิ่งก็เหมือนกระดุกจะแตก ร่างจะแตกออกมาในขณะนั่งภาวนา พอจะตั้งสติตั้งเพื่อลับปัญญาเพื่อการต่อสู้กับกิเลสซึ่งเป็นภัยต่อตนบ้าง ก็อ่อนแอไปหมด ท้อแท้ไปหมด มีหน้าซำยังให้กิเลสขึ้นเหยียบย่ำทำลาย เห็นจะไม่มีหวังแล้วการประกอบความเพียร จิตไม่เห็นเคยมีความสงบเลย เลยเป็นเรื่องของกิเลสไปเสียทั้งหมด

ทั้ง ๆ ที่เดินจงกรมนั่งสมาธิภาวนาอยู่นั้นแล แต่การทำงานเป็นไปด้วยอำนาจของกิเลสบังคับให้ทำ ไม่ใช่อำนาจของธรรมบังคับให้ทำ แล้วจะเป็นอรรถเป็นธรรมมาจากที่ไหน ให้เราคิดอย่างนี้ผู้ปฏิบัติ จึงมีข้อทดสอบกัน จึงมีการบวกลบคุณหาร และ

เห็นผลจากบวกลบคุณหารมากน้อย ขาดทุนหรือได้กำไรก็รู้ ผลตกออกมาอย่างไรบ้าง ถ้าใช้ปัญญาต้องรู้ต้องเข้าใจตัวเอง วันนี้เราเดินจงกรมเท่านั้น นั่งภาวนาเท่านั้น สติกับปัญญามีความสัมพันธ์กันขนาดไหน หรือแบบเขาเดินตามบ้านตามงาน หรือแบบคนเขานั่งอยู่ธรรมดานั้น เขานั่งธรรมดายังดีกว่าเรานั่งสั้นทำไมไม่มีสติอยู่ในตัวขณะที่นั่งภาวนา ต้องคิดต้องเตือนเจ้าของเสมอผู้ปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นอย่างอนาใจ

ไม่มีสิ่งใดที่จะพาให้อนาใจได้แล้วในโลกนี้ ท่านบอกไว้หมดทุกอย่าง อย่าเสาะอย่าแสวงอย่าดีนรน เป็นเรื่องเข้าหาไฟทั้งนั้น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา บอกไว้หมด แน่นอนที่ไหน อย่ายึด อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เปรียบเหมือนกับไฟ ถ้าไปยึดก็เหมือนกับไปจับไฟ ให้พิจารณาเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้นจึงถูก ถ้าไปติดในเรื่องสมมุติ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ว่าจะมากหรือน้อยย่อมเป็นทุกข์ไปตามความหนักเบาของสิ่งนั้น ๆ ที่จิตใจไปติดไปข้องมัน

การงานอะไรก็ไม่มี มีแต่การเดินจงกรมนั่งสมาธิภาวนาส่งเกตจิตใจของเราโดยถ่ายเดียว ทำไมจะไม่เข้าใจ จะไม่รู้วิถีทางเดินของกิเลสเดินด้วยอุบายวิธีใด เพราะเราใช้สติปัญญาพิจารณาสอดส่องดูมัน สติปัญญาเป็นสำคัญมากที่จะรู้ช่องทางของกิเลส อุบายวิธีการของกิเลสหลอกลวงตมต้นเราเราต้องทราบ ไม่ว่าจะเป็นการแสดงขึ้นเป็นราคะก็ดี เป็นโทสะก็ดี เป็นหึงหวงติดอะไรก็ดี มันจะขึ้นที่ใจ

ถ้าใจได้ประคับประคองตัวอยู่แล้วอะไรขึ้นมาก็รู้ ๆ เพราะใจแท้ ๆ รู้ สติคอยรับทราบเสมอ ๆ ให้กำหนดกฎเกณฑ์เหตุดูผลกันอยู่ที่ตรงนั้น หายไม่หายก็ไม่ต้องไปคาดไปคำนึงไปต้องการ ความต้องการเป็นตัณหา ทุกข์เกิดขึ้นอยากให้ทุกข์หายไป ความไม่สะดวกไม่สบายใจเกิดขึ้นอยากให้หายไป โดยไม่ทำเหตุให้เกิดขึ้นด้วยการชำระมันก็หายไปไม่ได้ ยิ่งจะทวีความทุกข์ขึ้นมากมายจนหาที่ปลงวางไม่ได้ ต้องชอบสังเกตจิตเป็นสำคัญนักภาวนา

พยายามให้หมู่เพื่อนได้มีโอกาสประกอบความพากเพียร เรารักเราสงวนหมู่เพื่อน เรารักสมณธรรมมาก เรารักการเดินจงกรมนั่งสมาธิภาวนามาก เราถือเป็นเรื่องเป็นหนังเป็นจิตเป็นใจฝากเป็นฝากตายกับงานเหล่านี้จริง ๆ เพราะผลเป็นที่พึงใจ ความหลุดพ้นจากทุกข์ได้ก็เพราะงานอันนี้ งานอื่นใดไม่สามารถที่จะทำจิตให้หลุดพ้นได้ยิ่งกว่างานจิตตภาวนา คือการชำระสะสางกิเลสด้วยวิธีการต่าง ๆ ของสติปัญญา

อยากให้เพื่อนฝูงได้เข้าอกเข้าใจในเรื่องคำว่าสมาธิเป็นต้นไป เป็นยังไงสมาธิ มีความสงบอย่างไรบ้าง ถ้าสติปัญญาจดจ่ออยู่กับจิต สังเกตจิตอยู่เสมอจิตจะไม่มีเวลาผ่านไปคว้านโน้นคว้านนี้มาเป็นยาพิษเผาผลาญตนเองอยู่ตลอดเวลา จิตจะต้องมีความสงบ ถ้าจิตมีความตื้อตันโลดโผนประการใด ใช้สติปัญญาสกัดกั้นด้วยอุบาย

ต่าง ๆ สติปัญญาเหนือกว่ากิเลสต้องยอมจำนน ดังที่เคยพูดแล้วว่าปัญญาอบรมสมาธิ นั้นเป็นวิธีการอันหนึ่ง คือในขณะที่มันผาดโผนก็ต้องใช้กันอย่างเต็มเหนี่ยว เอากัน เหมือนจะเป็นจะตายในขณะนั้นจริง ๆ จนกระทั่งเข้าอกเข้าใจกันแล้วจิตหดตัวเข้ามา หมอบราบ คำว่าจิตหมอบราบก็หมายถึงกิเลสหมอบราบนั่นเอง สู้สติปัญญาไม่ได้

เหตุที่เราจะได้คำพูดมาพูดอย่างเต็มปากนี้เราก็ได้ในเวลาภาวนานั้นเอง บาง ครั้งจิตผาดโผนไปทางราคะก็มี ใส่กันเสียจนน้ำตาร่วง เอาจนเห็นโทษขนาดนั้น มันถึง กันจริง ๆ นะเวลามันเป็น แก้กั้นอุบายทันมัน เห็นโทษ อย่างนั้นก็มีการปฏิบัติชัดเจนแล้ว ในตัวของเราเอง เราใช้สติปัญญาพิจารณาเรื่องธาตุเรื่องขันธ์ เพราะความทุกข์ความ ลำบากมันทับถมโจมตีภายในร่างกายเนื่องจากการนั่งนาน อันนี้ก็ต้องใช้สติปัญญา งาน ภายนอกที่เราเคยทำอยู่ส่วนใดชิ้นใดก็ตาม อันเป็นส่วนชิ้นของการภาวนาเหมือนกัน แต่ต้องได้ปล่อยเวลาทุกขเวทนามันโหมตัวเข้ามาเต็มที่แล้ว ต้องปล่อยงานนั้นเข้ามาต่อ สู้กันด้วยปัญญา ไม่ยอมให้หนีไปไหนเลย หมุนตัวอยู่ในนี้ ทุกข์ก็กำหนดดูอย่างจริงจัง ไม่ยอมลดละสติ สตินี้จ่อจริง ๆ เหมือนนักมวยเขาต่อยกันเฉลไม่ได้ เฉลเป็นเสียท่า ทันที้ นี่ก็ต้องเป็นเช่นนั้น ขุดค้นกันจนเห็นดำเห็นแดงรู้จริงเห็นจริง แยกประเภทกัน ออกเป็นสัดเป็นส่วน ๆ ด้วยความเข้าใจจริง ๆ

เมื่อเข้าใจถึงขนาดนั้นแล้วความอัศจรรย์จะไม่เกิดได้ยังไง อะไรจะอัศจรรย์เท่า จิตไม่มีในโลกอันนี้ แล้วอะไรที่จะเลวร้ายยิ่งกว่าจิตก็ไม่มีเหมือนกัน เวลาฝึกหัดได้แล้ว อะไรจะประเสริฐกว่าจิตก็ไม่มี จิตจึงเป็นของสำคัญและเป็นภาชนะอันเหมาะสมกับ อรรถธรรมทั้งหลายมีมรรคผลนิพพานเป็นสำคัญ เพราะฉะนั้นจึงพยายามเอาจิตให้ได้ พยายามฝึกอบรม การอดอาหารนั้นยังเป็นการอดเพื่อทรมานกำลัง ลงอย่างนั้นแล้วก็ยัง ได้หนักมือผิดธรรมดาอยู่มาก อดอาหารผ่อนอาหารก็เพื่อสติตั้งของเราจะได้คล่องตัว

เมื่อจริตนิสัยถูกกับการอดอาหารการผ่อนอาหาร การภาวนาในเวลานั้นจะคล่อง ตัวผิดกว่าเวลาปกติธรรมดาที่ฉันอยู่ทุกวัน แต่ถ้าจริตนิสัยไม่ถูกแล้วมันก็พลิกกันไป คนละโลก กลายเป็นความกังวลวนวายไปกับเรื่องอาหารการกิน เป็นสัญญาอารมณ์ไป หมด ไม่เป็นความเพียรให้ เช่นนั้นเรียกว่าไม่ถูกจริต ผู้ถูกจริตร่างกายก็จะเบาตัวลง และจิตใจก็จะคล่องตัว การทำความเพียรเพื่อสมาธิสติที่ดี เฉพาะอย่างยิ่งความง่วงเหงา หาวนอนก็ไม่รบกวน นี่ก็พอให้เราทราบได้ชัดว่าการง่วงเหงาหาวนอนเป็นเพราะอำนาจ ของอาหารสำคัญยิ่งกว่าอื่น

เราพอทราบได้ พออดไปถึงสองวันสามวันแล้วความโง่งงที่โหนไม่เห็นมา กวน นั่งสักเท่าไรก็เป็นเหมือนหัวตอ จะกำหนดให้จิตสงบมันก็แนวของมันลงไป ไม่มี อะไรกวนใจเลย ถ้าจะออกทางด้านปัญญาก็หมุนตัว ๆ เหมือนน้ำซบ น้ำซึมคล่องตัว

คือความถูกจริตนิสัย ไม่ว่าจะชั้นใดของจิตตภาวนาของธรรมภายในใจเมื่อถูกกับจริต เช่น อยากรอดอาหารการผ่อนอาหารแล้ว อุบายวิธีหรือการทำต่าง ๆ เป็นเครื่องสนับสนุนตลอดไป ถ้าจริตนิสัยไม่อำนวยแล้วก็ขัดตลอดไปเหมือนกัน

เราอย่าไปคาดไปหมายออกจากเนื้อจากตัวไป เฉพาะอย่างยิ่งคือออกจากใจ ว่าสมาธิเป็นอย่างนั้น ขณิกสมาธิเป็นอย่างนั้น ๆ อุปจารสมาธิเป็นอย่างนั้น ๆ มันคาดมันเตาไปนะ อปัณนาสมาธิเป็นอย่างนั้น คำว่าจิตรวม-รวมอย่างนั้น ๆ จิตรวมลงอย่างนั้น ๆ มันคาดมันหมายจากความจริงซึ่งเป็นผู้จะเป็นไปเสีย อันใดจะเป็นก็คือใจ จะเป็นสมาธิประเภทใดก็คือใจ

วิธีการที่จะทำให้เป็นสมาธิประเภทนั้น ๆ ตามหลักธรรมชาติ คือผลที่เกิดขึ้นโดยหลักธรรมชาติ เพราะอำนาจแห่งเหตุ ได้แก่การกระทำจิตตภาวนาเป็นเครื่องสนับสนุน จะแสดงขึ้นมาภายในจิตใจเอง เป็นขณิกะ อุปจาระ อปัณนา อย่าไปคาดไปหมายอย่าไปหาให้ชื่อให้นามยิ่งกว่าการเจอความจริงคือตัวจริงเข้าไป นี่เป็นความถูกต้อง ชื่อก็เหมือนอย่างเรารับประทานอาหาร หวานไม่หวานก็ช่างเถอะ เด็กไม่เห็นมันไปเรียนวิชาความรู้ชื่อเสียงของอาหารการบริโภคข้าวต้มขนมมาจากที่ไหน ยื่นให้มันดูซิ อันไหนอร่อยเด็กรู้ทั้ง ๆ ที่มันไม่รู้ว่าหวานว่าขมว่าอะไร ชื่อนามนั้นเป็นยังไงมันไม่คำนึงถึงชื่อถึงนาม มันรู้ในตัวเอง นั่นคือธรรมชาติ

นี่ก็รสของสมาธิ สมาธิชั้นใดก็ให้เป็นตามธรรมชาติของตนที่ผลผลิตขึ้นมาได้โดยลำพังตนเอง ไม่เกี่ยวกับการคาดการหมายให้ชื่อให้นามต่าง ๆ นั่นไม่เกิดประโยชน์อะไร อย่าคิดให้เสียเวลา จะเป็นสมาธิประเภทใดก็จะรู้ จริตนิสัยของเราเกี่ยวข้องกับสมาธิประเภทใด หนักไปในสมาธิประเภทใด จะรู้ขึ้นภายในจิตใจเมื่อเหตุเป็นเครื่องสนับสนุนมีความสืบทอดกันอยู่แล้ว เหตุคือสติ ความเพียรเป็นเครื่องหนุนกันไปแล้วจะเป็นความสงบ สงบวิธีใดก็ตามเราทราบด้วยกันทุกคนนั่นแหละ

จิตตามปกติมันพุ่งชานรำคาญคิดโน้นสายนี้ยิ่งกว่าลิ่งร้อยตัว พอพยายามภาวนามีธรรมเป็นหลักใจให้ใจยึด มีสติตั้งบังคับบัญชาอยู่กับงานแห่งการบริการหรือคำกำหนดนั้น ๆ จิตไม่มีทางเล็ดลอดออกไปสู่ทางอื่น มีธรรมเป็นที่ยึดแล้วก็สงบตัวเข้าไปจะสงบแบบไหนก็ตามเมื่อสงบเข้าไปแล้วเราต้องทราบ ผลแห่งความสงบนั้นคืออะไร ก็คือความสุขความสบายตามขั้นแห่งความสงบก็ทราบเอง จะเป็นขณิกะ อุปจาระ อปัณนา ก็ตาม อย่าไปคาดคิดให้เสียเวลาลำเวลา เป็นอุปสรรคต่อการพิจารณาด้วย เพราะเป็นอารมณ์อดีต เราเคยเห็นในตำราเราเคยได้ยินครูบาอาจารย์ท่านสอนว่าอย่างนั้น ๆ นี่เป็นอารมณ์อดีตแล้ว เามาขัดขวางงานในวงปัจจุบันของเราซึ่งกำลังกระทำอยู่ที่นี่ มันก็ทำงานปัจจุบันนี้ให้ล้มไปได้ จิตใจไปหมายอยู่อดีตโดยไม่รู้ลี้กตัว ไม่เกิดผลอะไร

เพราะฉะนั้นเรื่องอดีตให้ลบล้างไปให้หมดในขณะที่ทำงานในวงปัจจุบัน อย่าให้มีอะไรเข้ามาเกี่ยวข้อง จิตจะเป็นอะไรขึ้นมาก็ให้รู้ ก็เราเรียนธรรมเพื่อรู้ ปฏิบัติจิตภาวนาเพื่อรู้เรา ไม่ใช่เพื่อหลงนี้ ทำไมจะไม่รู้จิตเป็นตัวรู้อยู่แล้ว จะรู้ขึ้นในลักษณะใด เพราะวิธีการแห่งการภาวนาอย่างใดบทใดก็ตาม มันจะรู้ขึ้นมาอันเป็นส่วนผลประจักษ์กับใจนี้แล ท่านพูดไว้เป็นแบบเป็นฉบับไว้อย่างนั้น แต่จริตนิสัยของคนเราเหมือนกัน เมื่อไร ฟังซิว่า นานาจิตตัง ธรรมะมี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นที่พอประมาณนี้ ล้วนแล้วตั้งแต่เพื่อจรตจิตใจของคนจำนวนมากซึ่งไม่เหมือนกันนั่นแหละ

เหมือนอย่างคนไข้ คำว่าคนไข้คำเดียวตีความหมายกว้างขวาง ไม่ทราบว่าเป็นโรคชนิดใดไข้ชนิดใด หลายประเภทของคนไข้ หมอจะมีตั้งแต่ยาขนานเดียว วิชახแขนงเดียวได้หรือ ต้องมีวิชาหลายแขนงทั้งหยูกทั้งยาเพื่อให้ทันกับเหตุการณ์ที่โรคมีจำนวนมาก เนื่องจากคนมีจำนวนมากด้วยกัน ธรรมะของพระพุทธเจ้าจะมีแต่เพียงบทเดียวบาทเดียวก็ไม่ทันกับเหตุการณ์ คือจริตนิสัยมันเป็นมาจากกิเลสของสัตว์ทั้งหลายไม่เหมือนกันมีจำนวนมาก จึงต้องมีอุบายวิธีสอนให้เหมาะสมทุก ๆ รายไป รวมแล้วก็เป็นเรื่องมาก เราอย่าไปคิดให้มาก ให้รู้กับตัวของเราเป็นของสำคัญ

ความตั้งมั่น สมาธิ มันต้องมันไปแต่สมาธิที่เป็นเหตุซึ มันในทางความเพียร มันคงในความเพียร สติก็มัน ไม่หวั่นไม่ไหวไม่โยกไม่คลอน ความเพียรเป็นต้นเหตุมันมันไปจากนี้ ผู้มีความเพียรกล้า ผู้มีความเพียรมั่นคง จากนั้นผลก็ปรากฏเป็นสมาธิขึ้นมา เป็นจิตอันมั่นคง สืบเนื่องมาจากความเพียรมั่นคง

ความสงบทุกชั้นเป็นบาทฐานของวิปัสสนาคือการพิจารณาได้ ขอให้จิตสงบเถอะ จิตใจจะพิจารณาทางด้านปัญญาโดยสะดวกสบาย จิตสงบนั้นคือจิตอัมตัม จิตไม่หิวโหยในอารมณ์ทั้งหลายเนื่องจากได้ธรรมเป็นอาหารของใจ ใจมีความสงบเย็นใจก็ไม่ฟุ้งซ่านรำคาญ ไม่ส่ายไม่แสไม่หิวโหย เรานำไปพิจารณาทางด้านใดแง่ใดสติปัญญาก็ทำงานให้เต็มเม็ดเต็มหน่วย ความรู้จริงเห็นจริงเมื่อสติปัญญาทำงานให้เต็มเม็ดเต็มหน่วยด้วยความจดจ่อต่อเนื่องกันอยู่แล้ว ต้องรู้ต้องเข้าใจไปโดยลำดับ ๆ

นี่ให้เป็นทีล่งใจ สอนด้วยความแน่ใจสอนหมู่เพื่อน ไม่ได้สอนด้วยความดัน ๆ เตะ ๆ เราสอนด้วยความแน่ใจว่าได้เคยปฏิบัติและปรากฏมาแล้วจึงได้นำมาสอนหมู่เพื่อน ปัญญาก็แยกประเภทออกไปเป็นแขนง ๆ นั่นก็ไม่ต้องไปคิดให้มาก เมื่อปัญญามีความคล่องตัวเพราะการฝึกปัญญาพิจารณาอยู่เสมอมันก็คล่องตัวไปเรื่อย ๆ มีความรวดเร็วไปเรื่อย ๆ เฉียบแหลมไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ ๆ ขึ้นกับการฝึกหัดทั้งนั้น

ให้สมชื่อสมนามว่าเราบวชมาชำระกิเลส อย่าบวชมาหมอบกราบกิเลสโดยไม่รู้ สึกตัว เดินจงกรมก็เดินกราบกิเลส นั่งสมาธิภาวนาก็นั่งกราบกิเลสอยู่อย่างนั้น หมอบกราบตลอดเวลาหาความรู้สึกตัวไม่ได้ เพราะไม่มีสติ มีแต่เรื่องของกิเลส คิดอารมณ์นั้น อารมณ์นี้เป็นเรื่องของกิเลสเสียทั้งหมด เลยไม่เป็นเรื่องมาภาวนาเพื่อกำจัดกิเลส กลายเป็นมาเสริมกิเลส มาคล้อยตามกิเลส มาหมอบกราบคาบแก้ว หมอบกราบคาบแก้วคือไม่มีทางไป ยอมอย่างหมอบกราบก็เรียกว่าหมอบกราบคาบแก้ว อย่าให้เป็นชินักต่อสู้อเรา เอาให้จริงให้จัง

ไม่มีอะไรสำคัญยิ่งกว่าความเคลื่อนไหวของจิต การสังเกต-สังเกตอยู่ตรงนั้น ที่เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาคือสังขารความปรุง สัญญาความหมาย สัญญามีความละเอียดมากยิ่งขึ้นกว่าสังขารเป็นไหน ๆ แม้ปัจจุบันนี้ก็ทราบอยู่อย่างนั้นเรา ก็เพราะมันละเอียด-ละเอียดมากสัญญา ไม่ต้องไปปรุงขึ้นเป็นภาพเป็นแพบอะไรแหละ มันแสดงขึ้นให้เป็นภาพเหมือนกับน้ำซบน้ำซึม มันค่อยซึมออกมาเป็นสัญญาได้เป็นเรื่องเป็นราว ได้สบายเลยโดยไม่ต้องปรุง ก็คือสัญญา

แต่อย่างไรก็ตามขึ้นชื่อว่าขั้น ๕ แล้วก็คือกอง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ถ้าเราไม่รู้เท่าทันมันมันก็เป็นเครื่องหลอกลวงเราได้ เป็นเครื่องมือของกิเลสมาหลอกลวงเรา จึงต้องพยายามเอาให้จริงให้จัง

สมาธิก็อยากให้เห็น ในวงปฏิบัติของเราผู้บำเพ็ญภาวนาในหน้าที่อันนี้โดยตรง ปัญญา ก็อยากให้อำนาจให้เห็นด้วยใจของตัวเอง มีแต่ฟังคำพูดของหมู่เพื่อนหรือครูบาอาจารย์ก็อย่างนั้นแหละ เหมือนเราเดินไปชมตลาดของเขาสินค้าของเขา สมบัติของเขา ไม่มีอะไรเป็นของตัวเอง เงินสตางค์หนึ่งจะไปซื้อของเป็นสมบัติของตัวเองก็ไม่มี ก็ดูไปอย่างนั้นแหละ นี่ก็ชมแต่สมบัติของพระพุทธเจ้า สมาธิสมาบัติ มรรคผลนิพพาน ชมเฉย ๆ เรียนมามากก็ภูมิใจว่ารู้มากเห็นมาก ไม่รู้มันรู้อะไรจำเอา ๆ เฉย ๆ กิเลสตัวหนึ่งก็ไม่เห็นหลุดลอยไปเพราะความเรียนรู้นั้น ถ้าไม่มีภาคปฏิบัติเข้าเคลือบแฝงเลยจะไม่เกิดผลอะไรเพราะการจำมา พวกกันเข้าใจให้ดี

มันจะกลายเป็นพระโปฏิละตั้งที่ว่าโปลานเปล่า ๆ เรียนเปล่า ๆ หัวโปลันเปล่า ๆ ตายทิ้งเปล่า ๆ นี่ท่านอาจารย์มันท่านมาแสดงโปฏิละ ท่านแปลยกย่อนหลายสันพันคม ๆ ท่านแสดง หัวโปลันเปล่า ๆ หัวโปลันเปล่า ๆ เรื่อย นำฟังทั้งนั้นเพราะธรรมนี้ พลิกได้ทุกแง่ทุกมุมให้ถึงใจผู้ฟัง ให้มีแก้ไขยึดสู้ละช้าว่าไง เอาให้จริงให้จัง

ปัญญาต้องเกิดผู้พยายามฝึกหัดอบรมอยู่เสมอ อย่าไปเอาเรื่องอะไรเข้ามาเป็นอุปสรรคกีดขวางตัวเอง เรื่องทั้งหลายส่วนมาก ๙๙% เป็นเรื่องของกิเลสทั้งนั้น เราจะมิ

ช่องเดียวเพียง ๑% ถ้าไม่เอาจริงเอาจริงจะมีแต่เรื่องของกิเลสเสีย ๙๙ อาวุธเขามี ๙๙ เรามืออาวุธอันเดียวสู้เขาไม่ได้ เพราะฉะนั้นต้องฝึกขึ้นให้ดี เอาให้จริงให้จัง

การพิจารณาร่างกายก็จริง ไม่พิจารณาเพื่อผ่านไป ๆ เราไม่พิจารณาเพื่อนับเอาเวล่ำเวลานับเอาเที่ยวของการพิจารณา แต่เราพิจารณาเพื่อความรู้จริงเห็นจริง จะที่ตลบตบทวนช่างมัน เอาให้จริงให้จัง บังคับจิตไว้ในที่นี้ไม่ให้มันไป จนกระทั่งมันยอมจำนนเราให้เห็นอย่างชัด ๆ มันยอมได้จริง ๆ จิต ก็คือกิเลสนั้นแหละยอม เวลาสู้กันจริง ๆ ถึงเหตุถึงผลถึงเป็นถึงตายด้วยสติปัญญาของเราเหนือกว่า มันหมอบราบเห็นชัด ๆ ทีเดียว นั่นเห็นไหม นั่น ขึ้นอุทาน จะเก่งขนาดไหนเหนือสติปัญญาที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ไปได้หรือ เพราะกิเลสตัวมันโผนมันมี มันผาดโผนสติปัญญาก็ต้องผาดโผน เรียกว่ามรรคความเหมาะสมเครื่องปราบมันต้องผาดโผน มันอ่อนตัวลงก็มีเครื่องมือปราบกันไปเรื่อย ๆ

เราจะเห็นได้เวลาจิตใจของเราพิจารณา ในขณะขึ้นเริ่มแรกปฏิบัตินี้ โห จิตมันดิ้นรนกระวนกระวาย เหมือนเราจะสนตะพายควายวัวอะไรอย่างนี้ มันจะชนกระทั่งเจ้าของ หน้าเข้า ๆ ก็สู้คนไม่ได้ สนตะพายจนได้นั้นแหละ อันนี้หน้าเข้า ๆ ก็สู้เราไม่ได้ สู้ความเพียรพยายามไม่ได้ มันก็อ่อนกำลังลงไป สติปัญญาก็มีกำลังขึ้นมา จิตก็ตั้งหลักตั้งฐานได้มีความร่มเย็นเป็นสุขภายในจิตใจ ไม่ว่าจะร้อนห่มหรือเดือดร้อนเป็นไฟเผาแกลบอยู่ภายในจิตใจตลอดเวลา ไฟเผาแกลบเป็นยังไง มันร้อนสุขมอยู่อย่างนั้น กิเลสมันเผาเราสุขมอยู่เหมือนไฟเผาแกลบนั้น ทีนี้ลากมันออกเล็กมันออกด้วยความเพียร พอจิตมีความสงบแล้วมันเย็นไปเอง ใจเรื่องแบบที่ร้อนสุขมอยู่นั้นก็หายหน้าไป

พอจิตมีความสงบตั้งตัวได้แล้ว นี่เคยเป็นแล้วนี่ อย่างอนใจเพียงเท่านั้น เอาขยับเรื่อย ขณะนั่งสมาธิเอาให้จริงให้จังกับสมาธิเพื่อความสงบ ขณะพิจารณาทางด้านปัญญาก็เอาให้จริงให้จังกับเรื่องของปัญญา หาอุบายคิดค้น ดูตรงไหนจ่อตรงนั้นมันเกิดอุบายเอง ถ้าดูไม่จ่อแสดงว่าไม่มีสติ กำหนดไปตรงไหนจ่อตรงนั้น ความรู้จ่อตรงนั้นแล้วมันจะมีความรู้สึกอะไรยับเยิบขึ้นมาอีก เป็นอุบายของสติปัญญาขึ้นมาเป็นครั้งเป็นคราวไปเรื่อย ๆ ขอให้มันสติตามการพิจารณาเถอะมันจะสะดุดขึ้นมา ๆ แยกแยะไปตรงไหนเข้าใจไป เกิดความแยกคาย เกิดความรู้สึกตัวขึ้นมาเรื่อย ๆ ๆ ท่านว่าปัญญาเริ่มไหวตัวเป็นอย่างนั้น นี่ขึ้นเริ่มแรกของการฝึกจิตเพื่อเป็นสมาธิก็ยากลำบากแต่ไม่ถอย ไม่พ่นความไม่ถอยไปได้ ต้องเอาจนได้สงบจนได้ กิเลสอ่อนกำลังลงจนได้

เวลาพิจารณาปัญญา ร่างกายไม่ว่าร่างกายภายนอกภายใน ไม่ว่าสัตว์ว่าบุคคลพิจารณาให้เป็นป่าช้าฝังศพไปทั่วโลกธาตุโน่นเป็นไร เราจะพอใจอยู่ไหมอยู่กับป่าช้าฝัง

ดิบ เราก็เป็นป่าช้าเขาก็เป็นป่าช้า ต่างอันต่างเป็นป่าช้าผีดิบเคลื่อนอยู่ในแผ่นดินนี้ น่าดู ที่ไหน อันใดเป็นสาระพอที่จะเป็นที่พึงใจมันไม่มี ถ้าพิจารณาถึงเรื่องอสุภะอสุภัง ปฏิกุโลโสโครกมันก็เป็นอย่างนั้น พูดถึงเรื่องความตาย อนิจจัง หรือ ทุกข์ ชาติปิ ทุก ขา ชราปิ ทุกขา มรณมุปี ทุกข์ มันก็ถึงตาย โลกนี้มันก็เหมือนโลกตายทั้งนั้นนับ วันนับเวลา เหมือนเขาเอาสัตว์เข้าไปฆ่าในโรงฆ่าสัตว์ ตัวนี้ไปวันนั้น ๆ ๆ เกิดขึ้นมา แล้วความตายมาจับจองไว้แล้วทุกรูปทุกนาม ไม่ว่าหญิงว่าชายไม่ว่าสัตว์ว่าบุคคลวัยใด ก็ตาม มันจองไว้แล้ว ผู้นั้นตายวันนั้น ผู้นั้นตายวันนี้ ๆ เราก็ถูกจับจองไว้แล้ว

พิจารณาให้เห็นอย่างนั้นซิ เรื่องของปัญญาเอาให้ซึ่งเข้าไปภายในจิต เรายังถูก จองกับตีตราไว้แล้ว เป็นแต่เพียงเจ้าของไม่ทราบก็กัณฑ์กัณฑ์กัณฑ์เรื่อยไปเหมือนวัว เหมือนควาย เขาตีตราไว้บนหลังแล้วนั้น ตีตราแสดงไว้ว่าวันใดวันหนึ่ง ตีตราไว้แล้ว นั้นเขาก็ตีตราไว้แล้วพญาจักราช ส่วน อนิจจัง ความแปรสภาพมันตีตราตลอดเวลา เสียงมันตีตราที่ลั่นโลกธาตุจนหูดับดับไหม้ ถ้าหากมันเป็นเสียงและฟังได้ด้วยหูเรานี้หู แดก สมองแตกกระจายไปนั้นแหละ เพราะเรื่อง อนิจจัง ทุกข์ อนตตา มันกระเทือน โลก มันตีตราฝากอยู่ที่ตัวสรรพางค์ร่างกายของเรา ไม่ว่าเบื้องบนเบื้องล่าง

ทั่วอวัยวะภายในร่างกายมีแต่กอง อนิจจัง ทุกข์ อนตตา ตีตราไปตลอดเวลา กลับมันก็ตีตราอยู่อย่างนั้นมันไม่กลับเรากลับ ตื่นขึ้นมามันก็ตี นั่งฉันจังหันอยู่ อู้อย วัน นี้ฉันจังหันอร้อยดิณะ มันก็ตีตราอยู่ทั้ง ๆ ที่กำลังอร้อย พิจารณาให้ซึ่งอย่างนั้นซิ อนิ จัง มันแปรอยู่ตลอดเวลา เป็นความจริง นี่เป็นทางเดินของกฏวัฏจักรเป็นอย่างนี้ พิจารณาให้เข้าใจ ขนสมบัติอันเป็นสาระสำคัญคือใจ อย่าได้ไปหมกตองอยู่ด้วยกันกับ สิ่งสกปรกโสภณ กอง อนิจจัง ทุกข์ อนตตา นี้ถอนตัวออกมาเพราะใจเป็นสาระสำคัญ มาก แต่ใจที่หาสาระไม่ได้ทั้ง ๆ ที่มีสาระอยู่ ก็เพราะใจไปหลงติดอยู่ในอวมแห่งความ หาสาระไม่ได้คือ อนิจจัง ทุกข์ อนตตา ท่านเทียบเหมือนอวม แล้วมันจะมีสาระอย่าง ไรเมื่อไปจมอยู่ในอวม

แม้แต่ทองทั้งแท่งอยู่ในอวมมันยังไม่น่าดูเลย นี่จิตใจเลิศยิ่งกว่าทองทั้งแท่ง เป็นไหน ๆ แล้วจิตใจจมอยู่กับอวม คือขี้โลก ขี้โกรธ ขี้หลงแล้วจะมีคุณค่ามาจากไหน ต้องพยายามเพื่อให้จิตได้ถอนตัวออกมาจากกอง อนิจจัง กอง ทุกข์ ที่บีบอยู่ตลอดเวลา อนตตา ไหนตรงไหนเป็นสัตว์เป็นบุคคลเป็นเราเป็นเขาพอจะยึดเอาได้ที่ตรงไหน แม้แต่อยู่ในจิตมันยังมีเราจะหลงไปไหน

เวลาพิจารณาเอาให้มันจริงมันจัง ให้เห็นประจักษ์ภายในจิต เพราะธรรมเป็น ของจริง เราอย่าป็นเกลียวกับความจริงของธรรมที่ท่านแสดงไว้ ก็เลสกับธรรมต้องเป็น ข้าศึกกันเสมอ เพราะฉะนั้นก็เลสกอยู่ภายในใจความเห็นความรู้ต่าง ๆ ที่แสดงออกมา

จากใจของเรา จึงค้ำกันกับธรรมะเสมอและเหยียบย่ำทำลายธรรมโดยไม่รู้สีกตัว ตรงนี้เอาให้ตี ให้มันเห็น เมื่อซึ่งลงไป ๆ แล้วมันติดเองจิต ความเพียรติดขึ้นเองเหนียวแน่นทีเดียว แก่นนี้กรบไม่ถอย สติปัญญาก็หมุนตัว ๆ พิจารณาจนเข้าใจ เป็นที่เข้าใจ

เวลามันออกตระเวนนี้ โห โลกธาตุนี้มันทั่วถึงหมดปัญญาชั้นตระเวนแล้ว ออกจากร่างกายเจ้าของเทียบทุกสัดทุกส่วนทั่วโลกธาตุ พิจารณาเป็นลักษณะเดียวกันนี้หมด ไม่มีทางสงสัย จะสงสัยตรงไหนอะไรก็เหมือนกันอย่างนี้หมด วิ่งเข้าว้างออกเทียบเคียงกันได้ทุกสัดทุกส่วนแล้วปล่อยวางไว้ตามเป็นจริง ที่นี้ภาระของจิตก็ยื่นเข้ามาแคบเข้ามา เพราะกิเลสแคบเข้ามาเนื่องจากความหลงแคบเข้ามา โกลัตัวเข้ามา มีวงแคบเข้ามา ไม่หลงเอาอย่างกว้างขวางลึกลับจนกระทั่งมองไม่เห็นเหมือนแต่ก่อน นี่สติปัญญาประเภทตีต้อนมาได้ ตีต้อนเข้ามา ๆ รวมมันเข้ามา

สุดท้ายก็มีแต่ชั้น ๕ ตีชั้น ๕ ให้แหลกละเอียดชิ กงรูปก็เหมือนรูปทั้งหลายอยู่แล้ว เวทนา ความสุข ความทุกข์ เฉย ๆ ทั่วโลกก็มีอยู่ด้วยกัน แต่ของโลกของสงสารเขาเป็นของเขาที่ไม่เป็นทุกข์ถึงเรา ของเรานี้ทำให้เกิดทุกข์ ทุกขเวทนาเป็นต้น พิจารณาให้เห็นชัดเจนลงไป มันหაკว้างถึงกันเอง เรื่องเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เพราะมันเกี่ยวโยงกัน ไม่ใช่ไปพิจารณาอันนี้แล้ว เสร็จอันนี้จะไปพิจารณาอันนั้น ๆ

พิจารณาอะไรก็เอาเถอะ ขอให้ปัญญาหยั่งซึ่งลงไปตามหลักความจริง เช่น หลักความจริงในสังขาร หรือหลักความจริงในสัญญาอะไรก็ตาม มันจะว้างถึงกันหมดและเข้าใจอย่างชัดเจน เมื่อเข้าใจแล้วจะไม่ปล่อยอย่างไร มันก็ต้องปล่อยละชิ ไม่เข้าใจนั่นแหละมันถึงยึด นี่เราเรียนเพื่อความรู้เรียนจิตตภาวนา ปฏิบัติทางภาคจิตตภาวนาเพื่อรู้เพื่อเข้าใจเรื่องของตัวเอง เรื่องมันหลงมันลุ่มจมกับอนิจจัง ทุกข์ อนตตา ทั้งภายนอกภายใน รู้แจ้งเห็นจริงตามสิ่งเหล่านี้แล้วสติปัญญาก็ถอยตัวเข้ามา เพราะหมดที่จะรบหมดที่จะฟาดจะฟันมันก็ถอยเข้ามา ๆ และแคบเข้าไป ๆ จนกระทั่งสุดท้ายยังเหลืออยู่ที่จิต ฟาดมันแหลกเสียทั้งหมดเลย มันจะหลบซ่อนได้หรือในจิต ฟาดลงตรงนั้นแหละละเอียดตรงนั้นแล้วที่ไหนที่นี้ อนิจจัง ก็แล้ว ทุกข์ ก็แล้ว อนตตา ก็แล้ว ปล่อยวางไว้ตามเป็นจริง

นั่นแหละธรรมทั้งสามประเภทนี้จึงเป็นทางเดินเพื่อพระนิพพาน เมื่อถึงที่สุดจุดหมายปลายทางแล้ว ธรรมทั้งสามประการนี้ก็หมดหน้าที่ของตัวเองไป เช่นเดียวกับเราเดินทางมาถึงจุดที่หมายแล้วสายทางนั้น ๆ ก็หมดความหมาย หมดหน้าที่ไปเอง จิตใจก้าวเข้าไปก็เป็นอย่างนี้ เมื่อถึงที่หมายแล้วเรื่อง อนิจจัง ทุกข์ อนตตา ที่พิจารณากันเหมือนธรรมจักรนั้นก็หยุดไปเองเครื่องจักรอันนี้ เพราะเครื่องจักรอันนี้เป็นเครื่องจักรที่จะฟาดฟันนั่นแหละกับกิเลส เมื่อกิเลสไม่มีแล้วหมุนติดเครื่องไปทำไม

นั่นละงานครึ่งพุทธกาลท่านทำอย่างนี้ องค์นั้นสำเร็จมรรคผลนิพพานอยู่ที่นั่น องค์นี้สำเร็จอยู่ที่นี้ ในเขาลูกนั้นในป่านั้นป่านี้ มีแต่ทำงานอย่างนี้แหละ ไม่มีงานรุ่น ๆ วาย ๆ งานสั่งสมกิเลส เกียรติยศชื่อเสียงอย่ามาพูดเลยมันลม ๆ แล้ง ๆ มันหลอกเจ้าของให้หลงบ้า พวกกันเข้าใจเสีย กิเลสตัวนี้ละสำคัญมันตัวหลอก เกียรติยศชื่อเสียง ชื่อตรงไหน อะไรจะยิ่งกว่าธรรม ฟาดลงไปให้เห็นธรรมภายในใจเถิดมันปล่อยหมดนั่นแหละ เรื่องที่ว่าเกียรติยศชื่อเสียงสมมุตินิยมอะไร ๆ ก็ตามมันเหมือนของเด็ก เหมือนตุ๊กตาเครื่องเล่นของเด็ก พอเล่นได้เห็นของจริงแล้วปล่อยหมด ไม่มีอะไรที่จะเหลือตกค้างเลยขึ้นชื่อว่าสมมุติ ไม่มีที่จะตกค้างอยู่ในจิต นั่นแหละเป็นผลอันพึงใจ ตั้งแต่ชั้นเริ่มแรกล้มลูกคลุกคลานแทบเป็นแทบตายแล้วมันก็เป็นไปได้อย่างนั้น

เพราะการฝึกการอบรมการรักษากราบารุงตัวเอง ย่อมมีความเจริญขึ้นไปเรื่อย ๆ เพราะฉะนั้นจึงเห็นคุณค่าแห่งการบำรุงรักษาปฏิบัติตนเองคือใจ เป็นสิ่งสำคัญยิ่งกว่าสิ่งใดในโลก และงานจิตตภาวนาให้ถือเป็นงานสำคัญยิ่งกว่างานอื่นใด เราอย่าเอางานอื่นมาเป็นเครื่องแก้ความรำคาญ นั่นคือความรำคาญ คือการเพิ่มความรำคาญให้เข้าใจอย่างนี้ เมื่อจิตได้เต็มตัวของตัวแล้วผาสุกหมด

มีวันจบได้ งานของจิตตภาวนามีวันจบได้ ไม่เหมือนงานโลกงานสงสารทำงานกระทั่งวันตาย ตายด้วยความหวั่นความเียว ยึดถือสิ่งต่าง ๆ เป็นความทุกข์ทรมานตัวเอง อยู่ตลอดถึงภพหน้า หากความสุขความสบายไม่ได้เลย แต่งานของจิตตภาวนานี้ทำสำเร็จแล้วหายห่วง อนาลโย หายห่วงทุกสิ่งทุกอย่าง ปล่อยไว้ตามเป็นจริงของเขา แม้ที่สุดในร่างกายของเจ้าของมันจะเป็นยังงี้ก็เป็นซี รู้อยู่แล้วเรียนอยู่แล้วนี้ กาย เวทนา จิต ธรรม กายเรียนแล้วมันเป็นยังงี้เรื่องของกาย อนิจจัง ทุกขัง อนตตา ก็เต็มตัว เวทนา จิต ธรรม อนิจจัง ทุกขัง อนตตา เต็มตัว

ตั้งที่ท่านพูดไว้ในวาระสุดท้าย สัพเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสยา ธรรมทั้งปวงไม่ควรถือมั่น เวลานี้ถึงที่อยู่แล้วอย่าไปกอดบันไดนะ ถึงที่แล้วให้ปล่อยบันได อย่าไปกอดบันไดอยู่ พุดง่าย ๆ คือวาระสุดท้ายให้ปล่อยบันได ธรรมทั้งหลายหมายถึงธรรมที่เป็นสมมุติทั้งมวลเลย เมื่อถึงขั้นนั้นแล้วให้ปล่อยกระทั่งบันไดที่ก้าวขึ้นให้ปล่อย จิตทั้ง ๆ ที่พิจารณาอยู่อย่างรื่นเริงบันเทิงในงานของตน ชั้นนั้นชั้นละเอียด พอเวลาถึงที่หมายปลายทางแล้ว สิ่งเหล่านี้เป็น ธมฺมา อนตตา ทั้งมวล ปล่อยหมดไม่มีอะไรเหลือเลย

เลยจาก อนิจจัง ทุกขัง อนตตา ไปคืออะไร นั่นไม่ใช่สมมุติ ไม่พูดก็ไม่หลง ไม่พูดก็เข้าใจ ไม่พูดก็รู้ เมื่อถึงขั้นรู้เต็มภูมิแล้วไม่พูดก็รู้ อยู่ที่ไหนก็รู้ ไม่สมมุติว่าเป็นจอมปราชญ์ก็คือจอมปราชญ์ถ้าเราจะให้ชื่อ ไม่มีอะไรที่จะไปเป็นปัญหาอีกแล้ว มันเป็นปัญหาอยู่กับโลกอันนี้ละ ยุ่งก็ยุ่งอยู่กับโลกอันนี้ละ พวกกันพิจารณาเอาให้จริงให้แจ้ง